

Fòssils de la llengua

I

*arc, ase; -ATIS, -ETIS; ca, cans; colvar; fargar, sirgar;
llus, llusc; noc; plaer; témer*

En aquesta secció, sempre que no fem constar el contrari, ens referim a modismes i expressions corrents en el dialecte de Centelles (provincia de Barcelona). No pretenem, però, que aquelles siguin característiques de la nostra vila, sinó, al revés, creiem que seràn sovint prou conegudes d'altres contrades; però considerem oportú fixar una localitat per a major garantia, reservant a posteriors investigacions el determinar les aries geogràfiques. I vagi un record d'agraïment pregón per als meus pares, que tan sol·licitos i amatents satisfàn a les meves qüestions i preguntes.

arc (ase) : pr. árċ (ázċ)

Es un cas ben curiós de la nomenclatura meteorològica popular la designació de l'arc de Sant Martí per *l'ase de Sant Martí* (*l'ázċ de sam mērtí*). I ho és més per quant la bella arcada lluminosa es presta difícilment a evocar una idea tan heterogenia com és la de l'animal. Qui sab si el nostre *ázċ* és la conservació adulterada i inconscient d'un antic cas recte! ARCUS ens donaria regularment *arcs*, el qual, perdent la consonant mitja del nexa (comp. *doncs dōns > dōs*), esdevé *ars*, i, afeblint paulatinament la *r* davant de *s* (comp. CORPUS > *cors* > *cos*), acaba per sonar *as*. Partint d'aquesta etapa fonèticament regular, encara que de moment hipotètica, s'explica fàcilment el desviament semàntic del mot en boca del poble : *l'az de sam mērtí* (ARCUS > **arcs* > **ars* > **as*) en principi tal vegada per una raó fisiològica, més tard o simultàniament,

apoiat per la fantasia, es converteix formalment en *l'áze dę...*, sense però arribar mai a confondre totalment les especíes.

-ATIS, -ETIS

A la nota posada en nostra tesi (*Die Mundart von Alacant*, 58, § 132) referent a un cas probable de conservació de l'antic *-ats*, *-ets*, volem afegir-n'hi encara una altra. A una persona que li agrada molt el tocar sens altre objecte que tocar, se li diu que és un *toquets* (*tukèt*); p. ex. : *Sembles en Toquets*; i a un que molesta preguntant a tort i a dret sobre alguna cosa que li excita la curiositat, sovint se li contesta, refusant la seva impertinència : *Cacallets* (*kəkəlèt*). Per ex. : *Dieu-me què hi ha a l'armari*. R. : *Cacallets*. *Què hi porteu, a la butxaca?* R. : *Cacallets*. Cal notar, però, que al costat de *Cacallets* es respòn també *Grana de saberuts*. En l'expressió *Cacallets* (*Que callets?*) podria pensar-se en un substantiu deverbal de *callar*, format analògicament amb altre mot, com, p. ex., *cacauets*; però, si tenim en compte que *cacallets* s'usa també en to imperatiu per comanar silenci a la quitxalla quan interrompen a les persones grans en conversa, la possibilitat de que es tracta d'un reste de *-ATIS*, *-ETIS* esdevé major encara.

ca, cans : pr. *ká, káns*

El mot *gos*, en el català, sembla ésser una introducció relativament moderna que, com tants altres casos en l'història de la llengua, espera encara l'explicació del seu adveniment en el nostre cabal lèxic (cf., a propòsit, entre altres, L. Sainéan, vol. X de *Suplement a Zeitschrift f. rom. Phil.*, Halle, 1907.) El *CANEM* llatí ha d'haver existit, però, en altre temps, com ens ho comprova la seva supervivència en alguns dels nostres dialectes, principalment en el mallorquí, i ens ho corrobora el fet de no haver desaparegut encara totalment de la consciència del poble. Vegin-se els següents exemples : — *Mare, doneu-me pa!* — *Aixís el demana el ca*; amb la qual resposta la mare censura el descuit del fill que no hi ha afegit el *si us plau*; *No sentiu quins cans? Escolteu!* — *No estic de cans ni gossos!*; o un altre : *Vols dir que hi anirà? ca!* — *Gos, dic jo! No hi ha d'anar? No pot donar-se associació vivent més*

íntima entre les dues paraules. L'aforística popular espigolada permetria, segurament, d'augmentar encara els exemples. L'existència i generalització del *gos* actual a costa del *ca* antic suscita una qüestió de principi lingüístic que un dia o altre deurà abordar-se: La reculada del *ca* ¿deu atribuir-se a un senzill fet d'homonímia, a la falta de força vital de la paraula, o a altres causes?

colrar : pr. *kulrá*

En les expressions *colrat del sol* (*kulrát del sòl*), *colrar un refredat* (*kulrá un refredát*), creiem descobrir-hi un continuador del verb COLERE, un dels pocs casos de passatge a la primera conjugació d'un verb de la tercera. Si la nostra apreciació és justa, el procés analògic d'un -ERE o -re convertint-se en un -ARE o -ar ha d'ésser tan interessant com el de la seva evolució i cristallització semàntica. Es cert que, fixant-nos sols en *colrat del sol*, podria preguntar-se si més aviat que d'un derivat de COLERE es tracta d'un producte regular del participi COLORATUM > COLRATUM > *colrat*, amb el qual concorda perfectament la significació llatina (comp. *quum in sole ambulem, fit ut colorer*, Cic.). Aquesta explicació, no refusable per al primer exemple, ens sembla en canvi inadmissible pel segon, que per la seva part també coincideix amb el concepte expressat pel llatí COLERE: *cuidar, protegir, guardar, cultivar*. *Kulrá un refredát* és, efectivament, sinònim de *cuidar-lo*. O és que tenim en realitat dues etimologies: un COLORATUM, de COLORARE, per al *colrar del sol*, i un *colrar, colrat*, de COLERE, per al *colrar una malaltia*? Que el verb *colre* COLERE (p. ex., *colre les festes*) era d'ús freqüent en nostres textos mig-evals, és cosa de tots sabuda.

fargar, sirgar : pr. *fərgá, sirgá*

Els verbs *fargar* i *sirgar* els empleem indistintament en el sentit general de treballar en la seva accepció més ampla. L'un i l'altre és molt possible que siguin els reflexes hereditaris del FABRICARE llatí. Aquest havia de donar regularment FABR'CARE > **fauərgár* > *fargar* (*fərgá*). La perduda del segon element diftongal *u* és fàcilment admissible, sobretot en síl·laba pretònica; i la sonorització de la *c* precedida d'una *r* i en posició forta no ofereix

cap dificultat. El *fargar* viu encara en el llenguatge dels nostres teixidors, si bé no en el sentit de *teixir* o *fabricar*, sinó en el de *treballar*. No hi ha dubte que a la probable conservació del tipus FABRICARE hi pot haver contribuït molt la potencia vital del *fregar* < FRICARE, tan emparentat amb ell per raons fonètiques i d'ofici. Llevat d'això, topem amb una dificultat al voler reduir el «doublet» *sirgar* al mateix tipus FABRICARE. D'on surt la s-? El canvi fonètic de *f* en *s* ens resulta molt violent per a acceptar-lo tot d'una; i l'indicació que en aquest sentit fa J. Saroihandy en el *Grundriss der romanischen Philologie*, I, 86r, la considerem equivocada si no s'admet l'etapa històrica *ʃ* (?) com intermitja. En quant a la *i* procedent de *a* o de *ɛ*, la creuríem influència de la consonant precedent (comp. FENESTRA > *finèstre*) o fruit d'un creuament encara desconegut.

llus, llusc : pr. lús

El Dr. Wartburg, a la pàgina 29, § 45, de la seva memoria (*Die Ausdrücke für die Fehler des Gesichtsorgans in den romanischen Sprachen und Dialekten*, Hamburg 1912) adueix, entre altres, com a representants romànics del llatí LUSCUS, el català *llusco* i el valencià *llosco* «curt de vista». Les formes *llusco* i *llosco* tenen tot l'aire d'ésser influïdes del castellà per la seva vocal final, que desapareix regularment en català (comp. *bòsk*, *fòsk*). El resultat que deuríem esperar de LUSCUS és senzillament *lúsk*, que com a tal m'és desconegut. No així la forma *lús(k)* (comp. el provençal *lus* «miope») que col·lidint fonèticament amb el *lús*-peix LUCIUS, ha perdut la seva força i s'ha degenerat, acabant per significar vagament «tonto, beneit, ximple»: *No siguis tan llús, home! Quin llús n'hi ha, d'aquell!, Que ets llús!, sembla mentida!*, en la parla vulgar. El plural *lúsus*, que's forma segons les circumstàncies, és una reconstrucció sobre el singular. La passivitat del català *lús* respecte del semi-castellà *lúsku* i *lòsku* és deguda probablement a la necessitat de conservar un mot indispensable tot fugint d'una identificació que l'hauria posat en perill.

noc : pr. *nòk*

Sembla un noc : no'n té mai prou! Té una boca més badada que un noc! Aquest substantiu ens havia donat peu per a tota mena de fantasies, i ja ens inclinàvem a veure-hi una continuació de l'adverbi afirmatiu *hoc*, quan va orientar-nos altrament aquesta frase : *No diria mai prou; sembla el noc del molí de les Canes!* Aquest mot seria probablement reportable al tipus llatí **occum*, en castellà *hueco*. (Comp. Korting, *Lat. rom. Wörterbuch.*, 6655.) El sò nasal *n* naixeria de l'aglutinació de l'article indeterminat *un* amb el substantiu : *un oc* > *u noc* > *un noc* (Comp. ANSA > *ansa* i *nansa*). Aquest fenomen d'aglutinació, per altra part, ens orientaria prou bé per a reconstruir l'història del nostre mot, car ens podria indicar que en èpoques reculades l'**oc* pogué ésser d'un empleu més general i que tal volta no restaria circumscrit al lloc on el trobem avui. L'article *un* aplicat a un substantiu presuposa en aquest una esfera d'actuació gramatical relativament extensa. Amb tot, l'etimologia **occum* no és pas ben segura, si tenim en compte que els antics peraires entenien per *nòk* (i de *nòk* en feien *nuká*) un jòc combinat de dues masses que actuaven alternativament per donar consistència a les baietes quan les treien dels telers; jòc que ha sigut reemplaçat pel *batàn* en la maquinària moderna. Per altra part el *nòk*, dit avui *kərķəbà*, és, segons uns, «el forat per on s'escorre l'aigua dels molins fariners un cop ha prestat el seu servei», i, segons altres, «el conducte o canal de l'aigua fins a les ales de la roda molinera»; i així també es diu indistintament: *Kin nòk kə tē!* o *kin kərķəbà kə tē!*, com a sinònim de «gana, bon forat de coll», etc. Tal vegada els nostres col·laboradors ens puguin donar llum per aclarir la paraula que, com moltes d'altres, podria il·lustrar-se decisivament amb alguna figura.

pler, plaer : pr. *plé, plēr*

PLACERE, com infinitiu substantivat, ha quedat sumament reduït a la llengua escrita en el català actual. Les formes antigues *plaher, plaer*, ens acusen una pronunciació disil·làbica, si bé no és difícil trobar també la grafia *pler*. Fonèticament *plaēr* és la pro-

nunciació regular; però, pertorbat potser el mot per influències analògiques, se'ns presenta amb el diàgraf *ae* confós en *é*, o almenys així creiem interpretar-ho, en la següent frase feta, per expressar gran abundància d'alguna cosa : *Lo que és aquest any si que hem tingut un plè de menjar cols que ja farem la pau, ja...* Els dialectants no tenen certament consciència del significat *gust* de la paraula *plé*, però la situació del mot dintre de la frase ens inclina a creure a un *PLACERE* emboirat i recobert paulatinament pel descendent de *PLENUS*, esdevingut el seu contricant.

témer : pr. *tème*

El llatí *TIMERE*, de la segona conjugació, presenta en la nostra llengua la forma corrent *tème*, procedent d'un **TÍMÈRE*, i l'arcaica *TEMBRE*, procedent d'un *TÍMERÈ*. Ambdúes formes ens sembla endevinar-les substantivades en l'expressió coneguda de *pendre de teme*, ço és *pendre de cap d'esquila*, expressió que trobo reproduïda en una llibreta de notes tarragonines per *pendre de tembre*. ¿Es tracta realment del *TIMERE*, o d'una locució savia que el poble ha adulterat capritxosament? Ens inclinem a la primera hipòtesi, no sense regonèixer les dificultats que surten al pas per explicar satisfactoriament el procés ideològic que involucra la frase.

P. BARNILS